

Рудницька Н.В.
доцент кафедри історії України
Житомирського державного університету імені І.Франка

Фінансування освіти євреїв Волинської губернії у ХІХ – на початку ХХ ст.

В 90-х роках ХХ ст. незалежна багатонаціональна Україна стала на шлях демократичних перетворень, що активізувало вивчення маловідомих сторінок її історії. Широке поле діяльності відкрилося для науковців, які досліджують історію розвитку культури етносів. Це стосується і історії єврейського народу, велика кількість представників якого мешкала в зазначений період на Волині. Тут розвинулася національна єврейська культура, мова (ідиш), міцні позиції мала ортодоксальна релігія євреїв, поширювалося хасидське вчення, набирав розмаху рух єврейського просвітництва – Гаскала, а також утворилася мережа громадських та державних єврейських навчальних закладів.

Потреба наукової розробки проблеми фінансування освіти євреїв викликана відсутністю спеціальних досліджень у вітчизняній історіографії, необхідністю повного висвітлення окремих сторінок історії розвитку національних меншин України, які становлять майже четверту частину населення сучасної держави.

У ХІХ - на початку ХХ ст. питання матеріального забезпечення освітніх процесів досліджували відомі єврейські просвітники Ю. Гессен, М. Моргуліс, І. Оршанський, С. Дубнов, Т. Ротенберг, І. Кулішер, Л. Біншток, І. Шульковський. Широкий спектр історії соціально-економічних аспектів життя євреїв на Волині подають автори наукових праць в останнє десятиліття О. Іващенко, Ю. Поліщук, М. Бармак, О. Рафальський, М. Щербак та Н. Щербак, В. Венгерська.

Фінансування державних освітніх єврейських програм здійснювалось російським урядом за рахунок коробкового і свічкового зборів. Коробковий збір – особливий вид податку на предмети першої необхідності - виник ще у ХVІІ ст., коли євреї поселилися у Польщі. Це була своєрідна релігійна контрибуція з євреїв королям і духовенству за право поселення в їх містах і містечках. В Російській імперії цей вид податку збирали з євреїв для потреб єврейської громади. Спочатку кошти належали общинам, з часом російський уряд взяв під свій контроль збір податку, і деякі суми пішли на залучення євреїв до землеробства, а особливий податок - на суботні свічки - витрачався на утримання єврейських казенних училищ.

Зпочатку свічковий збір входив в коробковий. Коли у 30-х роках ХІХ ст. уряд підняв питання про впорядкування коробкового збору та контроль з боку державної адміністрації, з'явилися противники податку на свічки, так як таким чином він перетворився на податок з предмету релігійного культу.

Проти податку на свічки виступили громадські єврейські діячі, адже навіть найбідніший єврей повинен був сплачувати цей податок. В 1839 р. царський уряд прийняв Положення про коробковий збір, за яким звільнили від податку предмети релігійного культу, в тому числі і свічки.

В 40-х роках ХІХ ст., створюючи казенні єврейські школи на кошти єврейських громад, царський уряд знову повертається до цього податку. В проекті нового Положення про коробковий збір, запропонованому Міністерством фінансів у 1844 р., було внесено пропозицію, щоб три свічки, які вимагаються релігійним обрядом, були звільнені від збору. Але міністр народної освіти С. Уваров, спираючись на думку шанованих єврейських діячів, висловився проти вилучення трьох свічок, тому що міністерство залишилось би без коштів, необхідних для організації роботи шкіл. Проти вилучення трьох свічок виступили також багаті євреї, які використовували в шабатні (суботні) дні більшу кількість свічок, і їм довелося б платити значну суму податку. Таким чином, Положення про коробковий збір визначало, що «для влаштування єврейських училищ, які складають окремий предмет витрат, відновлюється згідно з власним бажанням євреїв збір з шабатних (суботніх) свічок та віддається у відомство Міністерства народної освіти» [1, т. 14: 84].

Указом сенату від 1 вересня 1845 р. були ухвалені правила, за якими свічковий збір віддавався у відкупне утримання. Було встановлено, що під назвою шабатних свічок треба розуміти не тільки звичайні, різного розміру і матеріалу свічки, але й лампи та світильники. Податок платило кожне подружжя, хоч іноді їх було декілька в сім'ї (молоді пари, якщо вони жили у батьків, податок не платили). Податок платили вдівці та вдови, розведені, якщо мали окреме господарство. Звільнялись від податку землероби, нижні чини, бідні міщани. Податок платили відповідно соціального статусу та матеріального становища.

В 1847 – 1848 рр. у Волинській губернії свічковий збір здійснювали купці Пумпянський та його товариш Самельсон, які згідно контракту, підписаного 21 січня 1847 р. з управлінням Київського навчального округу, для розрахунків з платниками мали виготовлені друковані квитанційні шнурові книги з печаткою. Утримувати і вести книги необхідно було за правилами Положення про свічковий збір. Книги обліку заводили на кожен рік окремо, а наприкінці року після закінчення розрахунків їх здавали в думу, магістрат чи ратушу для зберігання на випадок перевірки. Генерал-губернатор поклав контроль за виконанням вимог на членів цих державних органів [2, арк. 21].

Торги на відкуп не завжди мали успіх, одна з причин цього – голод 1846 р. та недовіра до училищного відомства. Для удосконалення збору податку був утворений комітет з чиновників Міністерств внутрішніх справ і народної освіти. Комітет вирішив, що податок з кожного сімейства треба замінити податком з єврейської общини, а община хай вирішує, як його поділити між родинами. Він також встановлював суму необхідну для фінансування навчального процесу у 230 тис. крб.

Наприкінці 1851 р., Міністерство внутрішніх справ розподілило цю суму між єврейськими общинами. Ці правила були введені як тимчасові: до часу вивчення цього питання та набуття досвіду. В 1858 р. їх залишили до видання нового Положення про коробковий збір. Державні фінансові ревізії встановили, що сума свічкового податку щорічно була меншою, ніж та, на яку розраховували. Причина крилася в тому, що казенні училища були непопулярні серед єврейського населення, підручники, які видавало Міністерство народної освіти на кошти свічкового збору, визнавались єврейськими громадами шкідливими для навчання єврейської молоді. З часом свічковий податок витратив свою значимість, а його функції виконував коробковий збір.

В першій половині XIX ст. коробковий збір являв собою податок на предмети першої необхідності (молоко, хліб тощо), але з часом він був розповсюджений на інші товари і став податком на прибуток. Кошти з коробкових зборів йшли на найрізноманітніші потреби: на утримання духовенства, молитовних будинків, училищ, лікарень, громадських лазень, на допомогу бідним вдовам і сиротам, похорони малозабезпечених євреїв. За рахунок цих коштів виконувались громадські роботи, ремонт шляхів, оплата найманих приміщень для поліції і військових команд, освітлення і ремонт тротуарів і колодязів. В більшості випадків єдиними джерелами для виплати коробкового збору у небагатого єврейського населення Волині були забій тварин та різка птиці. Іноді його збирали з продажу кошерного м'яса, горілки, солі, хліба, круп, муки, риби, масла, сала, свічок, живиці, дьогтю, дров, сіна, шкіри, тютюну. Платили цей податок також заїзджі торговці за купівлю чи продаж товарів.

На Волині в більшості єврейських общин коробковий збір віддавали на відкуп тому, хто давав більшу плату. В газеті "Волинские губернские ведомости" друкували оголошення з повідомленням про місце і умови проведення торгів, наприклад: "Від Волинського губернського правління об'ява, що в його присутності буде проведений торг, з узаконеною через три дні переторжкою, на віддачу Луцького коробкового збору у відкупне утримання до закінчення діючого 4-річчя, тобто до 1 січня 1862 р." [3, с. 3].

В окремих общинах, де сума збору була незначною, бажаючих взяти його на відкуп було небагато. Іноді євреї, не виконавши плану збору коштів, втрачали своє майно. 28 березня 1861 р. в присутності членів Житомирського повітового суду і поліцмейстера було проведено продаж будинків, описаних у міщан Черняхова, євреїв І. Глізермана, Ю. Кагана та Я. Вольфмана, для поповнення нестачі, накопиченої ними при утриманні Черняхівського коробкового збору в сумі 638 крб. сріблом. Будинки були оцінені: Глізермана в 96 крб.; Кагана-112 крб.; Вольфмана - 82 крб. [4, с. 3]. 20 лютого 1861 р. в присутності Новоград-Волинського міського магістрату було проведено торг майном Полонського купця 3-ї гільдії Розенберга [5, с. 1].

20 грудня 1861 р. в присутності членів Луцького повітового суду, начальника повітової поліції було проведено торг з узаконеною через три дні переторжкою. На продаж виставили чотири дерев'яних будинків євреїв

містечка Рожище: Ш. Флетнера (оцінка 132 крб.), М. Флейтера (оцінка в 153 крб.), Х. Розенфельда (оцінка в 114 крб.), Д. Гейлера (оцінка в 174 крб.), а також рухоме майно єврея І. Баллера (2 корови оцінені в 31 крб.). Будинки і майно були описані для поповнення нестачі коробкового збору [5, с. 2].

Розміри податків не були сталими, а змінювались відповідно до економічних можливостей єврейських громад. У 1861 р. порівняно з 1860 р. зменшилися купецькі капітали у Житомирській єврейській громаді, а у Коднянській збільшилися. Збирач податків Берестечкової єврейської громади Мітельберг повідомляв, що пожежа у квітні 1860 р. знищила 80 житлових будинків, молитовну школу і синагогу, принісши збитків на суму 35 тис. крб. Він просив врахувати наслідки стихійного лиха і зменшити розмір свічкового збору. У 1861 р. Луцька, Корецька, Полонська, Заславльська єврейські громади просили переглянути суму податків, бо зменшилися прибутки громадян. Понад 38 громадам були зменшені суми податків [6, с. 25-29].

А євреї Любарської громади у зв'язку з частими пожежами і економічними проблемами, які виникли з побудовою нової шосейної дороги і зміною напрямку траси, яка раніше проходила через Любар (це зменшило прибутки з торгівлі), попросили зменшити свічковий збір на 40 коп. з кожного її члена. З подібними проханнями зверталися Домбровицька, Вишневецька, Тучинська, Аннопільська, П'ятецька, Лановецька, Березенська, Колківська, Олексинецька єврейські громади.

У другій половині ХІХ ст. коробковий збір залишався основним джерелом фінансування потреб єврейської освіти та інших соціальних програм. Кореспондент газети «Волинь» повідомляв: «18 березня 1897 р. в залі Житомирської міської управи відбудеться засідання комісії, яка складається з 21 представника єврейської громади. Питання – яка сума коробкового збору очікується у 1898-1902 рр., а також, які необхідні витрати на утримання різного роду установ. За приблизними підрахунками річний прибуток від убою тварин та птиці складає 25 115 крб.» [16].

Дещо змінювались умови контрактів, удосконалювались правила. Проведення торгів з узаконеною через три дні переторжкою вимагали пред'явлення паспорту та документів про соціальний стан учасників торгу. До торгів допускалися товариства з двох або декількох осіб з нотаріально завіреною відповідальністю один за одного. Застава відкупника могла бути тільки особистою: грошми, готівкою чи гарантованими урядом відсотковими паперами і обов'язково дорівнювала третині відкупної суми [7, с. 1].

На початку ХХ ст. у 12 повітах Волинської губернії працювало 148 пунктів, в яких коробковий збір віддавався на відкуп. Вся відкупна сума складала біля 325 967 крб і 10 коп. З цієї великої суми коштів на потреби освіти виділялася зовсім незначна частина: міським училищам – 600 крб., 18-ти талмуд-торам – 28 544 крб., на утримання і навчання бідних учнів – 8,5 тис. крб., Віленському єврейському вчительському інституту – 1,5 тис. крб. Багато міст і містечок платили величезні суми податків і не мали жодного єврейського навчального закладу: Луцьк - відкупна сума коробкового збору якого складала 11 тис. крб., Новоград-Волинський – 10 тис. крб., Володимир

- Волинський - 5500 крб., Славута, Шепетівка та інші [8, с. 64-65].

На Волині, як і на всій території багатонаціональної держави, євреї до 40-х років XIX ст. отримували в більшості традиційну національно-релігійну освіту в хедерах, талмуд-торах, молитовних школах та ієшиботах. У другій половині XIX ст. була утворена мережа державних початкових училищ, виникла значна кількість приватних єврейських училищ, були відкриті Житомирське ремісниче єврейське училище (1862-1884 рр.), Житомирське рабинське училище (1847-1873 рр.), Житомирський єврейський вчительський інститут (1873-1885 рр.).

Хедери існували приватні платні та громадські безкоштовні. Громадські влаштовувались для найбідніших дітей і сиріт, утримувались за рахунок єврейських общин. Багаті євреї запрошували меламедів (вчителів) навчати своїх дітей додому. Навчання в хедері коштувало недешево. На початку XX ст. вартість його щорічно складала від 9 крб. до 62 крб. [17, с. 31]. Максимальна середньорічна заробітна платня меламедам в Рівному становила 446 крб., а мінімальна у Торчині – 185 крб. Більшість меламедів на Волині мали річну зарплатню від 55 крб. до 300 крб. і тільки 47 осіб заробляли більш 300 крб. щорічно [17, с. 46].

Фінансування талмуд-тор – початкових єврейських шкіл для дітей-сиріт та із малозабезпечених сімей було проблемним для всіх єврейських громад міст і містечок Волинської губернії. Талмуд-тори утримувалися не тільки на кошти, які надходили від коробкового збору, на благодійні внески громадян та пожертвування єврейських громад, але й на гроші, які збирались під час благодійних концертів та вистав, на кошти прибутку від орендної плати, на відсотки з благодійних капіталів, вміщених у державні банки. Але їх часто не вистачало на саме необхідне. Кореспондент газети «Волинь» писав: «...Соромно стає за наших громадських діячів, коли бачиш учня талмуд-тори, який носить на собі подерте взуття і одяг, крізь дірки якого часто виглядає голе тіло хлопчика» [9]. З сумом в душі описував у журналі «Еврейская школа» учнів талмуд-тори Т.Ротенберг: «Наближаючись до талмуд-тори, я зустрів групу обідраних, босих, брудних хлопчаків, поміж якими був і «хлопчик ... майже без штанів». Це були талмуд-торники. Вигляд цих нещасних вихованців страшний: майже всі учні талмуд-тори мають запалення повік, а деякі трахому, що видно з записів лікаря-попечителя... Зарослі, неохайні, обідрані, босі, з хворобливими обличчями, – вони справляли враження дикунів» [10].

Єврейська община Житомира приділяла багато уваги Житомирській талмуд-торі, яка розмістилася при дешевій єврейській їдальні. 16 липня 1893р. в газеті «Волинь» кореспондент писав про велике свято в Житомирі. В саду «Ренесанс» відбулося народне гуляння та благодійна вистава на користь Житомирської талмуд-тори. На сцені літнього театру були поставлені вистави: «Ведмідь» – одноактний жарт Чехова та «Шашки» Криничного. Свято закінчилось розкішним феєрверком.

Про фінансові проблеми Житомирської талмуд-тори розповідав кореспондент газети «Волинь» в 1899 р.: «В звітному році витрати талмуд-

тори за виключенням поверненої казенному рабину Песісу позики у 21 крб. і залишку в касі на кінець звітнього періоду, дорівнювались 6507 крб. 73 коп. З них на виплату заробітної платні службовцям, вчителям і меламедам, на придбання свідоцтв на право викладання для останніх пішло 5342 крб. 87 коп., що складало 80% всієї суми витрат». На одяг для учнів з бідних сімей та сиріт було витрачено всього 46крб. 20 коп. В театральній виставі учнів Житомирської талмуд-тори прозвучала хорова пісня: «В отрепьях холодные, мы ходили всегда. Всегда мы голодные, всегда нам беда. Меламеды мучат нас, и гнет нас нужда! Спаси, о спаси-же нас, а то нам беда!» [24].

З.Міллер писав: «Говорячи про виховання... ми не можемо обминути мовчанням сумний факт, що саме незavidне виховання отримують у нас діти бідних батьків і сироти. Ці знедолені єврейські діти найчастіше навчаються у талмуд-торі... Просто стає сумно дивитися на цих бідних, обірваних, малорозвинених дітей. Утримання ж цієї талмуд-тори коштує місцевим євреям більше трьох тисяч карбованців» [18, с. 47].

Єврейські общини Волинської губернії часто організовували благодійні акції в допомогу талмуд-торам. Житомирський кореспондент газети «Волинь» у 1896р. повідомив: «У зв'язку з початком холодного періоду, рада талмуд-тори звернулася через міську управу в губернське управління про асигнування з коштів коробкового збору додаткового кредиту у 1200 крб. на зимові пальта для 240 найбідніших дітей. Талмуд-тору взагалі відвідують діти самого бідного класу єврейського населення, яких безумовно доводиться годувати і одягати за свій рахунок училищу. Останнє тому одночасно просить про збільшення кількості пів порцій супу, які безкоштовно відпускає єврейська дешева їдальня з 150 до 240, відповідно до дійсної потреби. На днях місцевий благодійник Г.Готтесман пожертвував для дітей талмуд-тори 200 пар взуття» [12].

31 травня 1899 р. в Рівному на користь місцевої талмуд-тори була організована дитяча вистава, в якій брали участь дівчатка-учениці єврейського приватного училища Розенталь. 130 крб., які були зароблені учасницями вистави, передали талмуд-торі на придбання взуття та одягу дітям з бідних сімей [13]. Ще одним джерелом для поповнення бюджету талмуд-тор було здавання в аренду приміщень для весільних свят та релігійних обрядів. Так у 1909р. Рівненська талмуд-тора за аренду зали додатково отримала 163 крб.

Іноді кошти для талмуд-тор надходили з неочікуваних джерел. Так, Житомирська талмуд-тора отримала 600 крб. на одяг дітям від комітету з надання допомоги євреям, постраждалим від погрому в Житомирі і околицях в квітні 1905р. Єврейське населення Волині, урядові чиновники по можливості допомагати учням талмуд-тор різними шляхами. У 1897р. Міністерство внутрішніх справ за проханням Волинського губернатора видало із залишків коробкового збору 1200 крб. на одяг учням Житомирської талмуд-тори [14]. Наприкінці 1897р. Житомирська єврейська їдальня тимчасово припинила видавати їжу учням Житомирської талмуд-тори, тоді

опікунська рада найняла кухню в іншому приміщенні і з 5 січня 1898р. почала годувати 240 хлопчиків за свої кошти [15].

22 січня 1901р. кореспондент газети «Волинь» повідомив, що в Житомирській талмуд-торі вже декілька днів не палили. Вчителі і учні сиділи в пальто і мерзли. Дітей не годували навіть тією пісною юшкою, яку вони отримували. Голодних і холодних їх відпускали додому раніше, ніж передбачено навчальним процесом. Причина була в тому, що майно описали за борг в 100 крб., а відсутність коштів та палива пояснювалась нерегулярною платою євреями членських внесків [9].

У зв'язку з тим, що приміщення Житомирської талмуд-тори було найманим і не пристосованим для навчання дітей, в січні 1900р. Міністерством внутрішніх справ було асигновано 12.000 крб. на побудову в Житомирі нового для неї будинку. Вартість приміщення була розрахована у 29.164 крб. 87 коп., але була заява уповноваженого від єврейського товариства І.І.Кулішера про те, що кошти, яких не вистачить, будуть зібрані євреями у вигляді благодійних внесків. Опікунська рада Житомирської талмуд-тори визнала можливим замість побудови приміщення на єврейські кошти придбати садибу і будинок у купця Абрама Шпильберга, який взяв на себе обов'язок зробити необхідні прибудови. Справа була передана у Волинське губернське правління. Губернатор вирішив, що рішення опікунської ради не можна підтримати без поради зі всіма євреями Житомира. Міській управі він запропонував обговорити прохання опікунської ради з єврейським населенням міста, а для цього зібрати всіх євреїв, які мають право брати участь у громадському зібранні незалежно від місця приписки. А так як справа про купівлю або побудову приміщення може затягнутися, то губернаторське правління запропонувало міській управі гроші в сумі 11000 крб.

Відомо, що в Рівному купці-брати Магазинік, у зв'язку з річницею смерті батька, подарували 70 повних костюмів учням Рівненської талмуд-тори. Не завжди благодійні внески та подарунки потрапляли за своєю адресою. Кореспондент газети «Волинь» писав: «...Інспектор народних училищ Т.Г.Лубенець просить благодійників єврейської громади свої пожертвування на користь Житомирської талмуд-тори безпосередньо направляти попечителям або завідувачу Білоцерківському. Приватним збирачам пожертвування не давати, так як будучи безконтрольними, вони можуть не досягти свого призначення» [16]. Коробковий збір та благодійні внески членів єврейської общини міст і містечок Волині були основним джерелом фінансування талмуд-тор. Із збільшенням кількості учнів, збільшувалась кількість коштів на утримання. Ковельська талмуд-тора на початку ХХ ст. отримувала 700 крб. з коробкового збору та кошти благодійних внесків, маючи 30-35 учнів.

На початку ХХ ст. кошти на утримання талмуд-тор іноді одержували від Товариства розповсюдження освіти серед євреїв та від Єврейського колонізаційного товариства. Популярність талмуд-тор зростала, змінювався і статус, як шкіл для дітей з бідних сімей та сиріт. Серед учнів іноді були діти,

батьки яких платили за навчання [1, т.18, с. 18]. Для покращення фінансування при талмуд-торах часто створювалися Товариства опіки за бідними дітьми. Наприклад, у 1908р. таке Товариство було створене при Житомирській талмуд-торі. Представникам влади такі ініціативи єврейських громад не подобалися.

Фінансування талмуд-тор міст і містечок Волинської губернії був ще меншим. За даними «Пам'ятних книжок Київського навчального округу», «Пам'ятних книжок дирекції народних училищ Волинської губернії» на початку ХХ ст. Ковельська талмуд-тора стримувала 700 крб. з коробкового збору та кошти благодійних внесків, а в 1914 р. – з коробкового збору 1800 крб. і 1134 крб. 52 коп. благодійних внесків, Луцькій талмуд-торі на утримання виділялося 2000 крб. з коробкового збору, Волочиська талмуд-тора отримувала 600 крб. з коробкового збору та 300 крб. благодійних внесків. Кошти для утримання Дубненської талмуд-тори склалися з 425 крб. коштів коробкового збору та прибутку від орендної плати трьох лавок - 75 крб., в 1912 р. виділялося 675 крб. з коштів коробкового збору та 480 крб. благодійних внесків, а у 1914 р. — 1200 крб. з коштів коробкового збору та 148 крб. 45 коп. благодійних внесків. Ізяслівська талмуд-тора отримувала 1000 крб. з коштів коробкового збору. Овруцька талмуд-тора утримувалася на 500 крб. з коштів коробкового збору та 260 крб. благодійних внесків. Старокостянтинівська талмуд-тора отримувала 400 крб. з коробкового збору та 617 крб. 50 коп. – це % з благодійного капіталу Епштейна, а в 1909 р. школа отримувала 1500 крб. з коштів коробкового збору та 807 крб. 17 коп. з благодійних внесків. В 1914 р. Рівненській талмуд-торі на утримання було виділено 3000 крб. з коштів коробкового збору. Любомльська талмуд-тора отримувала 300 крб. з коштів коробкового збору та благодійні внески членів єврейської громади. На початку ХХ ст. Кременецька талмуд-тора утримувалася на кошти від єврейської общини – 400 крб. та членських внесків - біля 600 крб. В 1912 р. вона вже отримувала від єврейської громади 700 крб. і 700 крб. благодійних внесків. Наприкінці ХІХ ст. Острозька талмуд-тора утримувалася на кошти єврейської общини, а у 1912 р. вона вже утримувалася на 1800 крб. з коштів коробкового збору та 700 крб. благодійних внесків, в 1914 р. їй було виділено 1900 крб. з коштів коробкового збору та 900 крб. благодійних внесків.

Кошти на утримання Житомирського ремісничого училища бралися з коробкового збору. На оплату приміщень училища, квартир майстрів, опалення і освітлення виділялося 900 крб, одяг і харчування одного учня – 60 крб., оплату праці наглядача – 400 крб, чотирьох майстрів – по 300 крб на кожного, викладачам загальних предметів – 595 крб, придбання навчальних посібників, ремонт інструментів та на забезпечення матеріалами – 400 крб. Всього було визначено суму у 6245 крб. Залишки за одними статтями могли покривати нестачу коштів за іншими, а також бути використаними на непередбачені витрати. Виділених коштів не вистачало на організацію навчально-виховного процесу, але і ті, які виділялися на утримання училища міською думою, надходили несвоєчасно [11, с. 2].

Через несвоєчасну виплату грошей на утримання училища не можливо було регулярно платити викладачам, майстрам виробничого навчання і службовцям заробітну плату, тому вони часто шукали додаткової заробітку поза училищем, що негативно позначалось на виконанні ними обов'язків за постійним місцем роботи [19, с. 3].

Звітуючись про прибутки і витрати Житомирського ремісничого училища, І. Кулішер зауважував, що дефіцит коштів станом на 1 січня 1870 р. становив понад 1000 крб. Училище і учні постійно терпіли недостачі самих необхідних речей, меблів для класних кімнат і їдальні, посуду, різних інструментів і станків для майстерень [20, с. 2].

Фінансові труднощі училища, які виникли на початку 70-х років XIX ст., були подолані завдяки губернатору Грессеру, його впливу на міську думу, сприянню в справі збирання благодійних внесків громадян на користь ремісничого училища. Було куплено новий будинок, необхідне навчальне приладдя, виплачено борги. З часом було накопичено достатньо коштів, щоб розширити майстерні, збільшити кількість верстатів, прийняти в училище більшу кількість учнів [21, с. 2].

Вже на початку 80-х років училище у матеріальному відношенні було облаштоване досить задовільно. Воно мало власний двохповерховий будинок і великий флігель. В майстернях знаходилося близько 30 столярних, токарних, чавунних та інших верстатів, 25 залізних тисків, різні механізми, інструменти на суму 2000 крб. З 1876 р. губернська адміністрація видавала з коробкового збору на утримання училища 7745 крб. щорічно. Ще понад 3 тис. крб. щорічно надходили від благодійності єврейських громадян.

Для фінансування єврейських початкових училищ виділялися кошти із свічкового збору і ті, що надходили з інших джерел. Із збільшенням кількості учнів в училищах зростали матеріальні потреби цих навчальних закладів, утримання вимагало пошуку додаткових коштів. Для поповнення бюджету єврейських училищ використовувались різні джерела: пожертвування багатих людей, кошти від проведення благодійних заходів, театральних вистав тощо. Із-за проблем фінансування в єврейських училищах виникали труднощі із виплатою заробітної плати викладачам. Кошти з свічкового збору надходили не своєчасно. Училища часто потерпали від злиднів, а викладачі залишалися без заробітної плати по декілька місяців. Багато викладачів займалися діяльністю, яка не була пов'язана з викладацькою, що не сприяло якісній навчальній і виховній роботі.

Житомирське рабинське училище фінансувалося з коштів свічкового збору. У 1852 р. на забезпечення роботи училища було виділено 10,4 тис. крб. [22, с. 2-10].

Фінансування Житомирського єврейського вчительського інституту також здійснювалось з коштів свічкового збору. У 1877 р. інститут отримав 22,1 тис. крб. та мав залишок з 1876 р. 15 тис. крб. Витрачено було 30 тис. крб. Кошти розподілилися: на оренду приміщення – 3,5 тис. крб., утримання будинків – 2,3 тис. крб., заробітну платню викладачам і службовцям – 13 тис. крб., на придбання – 8,5 тис. крб., інші потреби – 1,2 тис. крб. Залишок

на 1 січня 1878 р. становив 7,3 тис. крб. [22, с. 2]. Обов'язково випускникам видавали одяг. Питання, пов'язані з витратами коштів, розглядалися на засіданнях педагогічної ради інституту (забезпечення продовольством, одягом, взуттям, виплати за різними рахунками, перевірка касових книг, забезпечення паливом, оплата послуг шевця за ремонт одягу, годинникаря та інше). Гроші та фінансові документи зберігалися у казначействі.

Незважаючи на важкі соціально-економічні та правові умови, в яких проживала єврейська спільнота Волині, її освітній рівень невпинно зростав. Оригінальна система освіти і виховання, яка фінансувалася самими ж євреями, а не державою, допомогли вистояти народу у боротьбі з антиєврейськими настроями чиновників Російської імперії. Вивчення надбань та аналізу прогалин і помилок фінансування освіти євреїв у ХІХ - на початку ХХ ст. в регіонах України дасть важливий матеріал для набуття досвіду сучасним єврейським національним школам і вищим навчальним закладам, які знову відкриваються і успішно функціонують в сучасній незалежній Україні, підтверджуючи демократичний шлях її розвитку.

Список використаних джерел та літератури

1. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культура в прошлом и настоящем: 16 т. – СПб., 1908-1913.
2. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф.396. – Оп.2. – Спр.64.
3. Волынские губернские ведомости. – 1861. – № 70.
4. Волынские губернские ведомости. – 1861. – № 80.
5. Волынские губернские ведомости. – 1861. – № 47.
6. ДАЖО. – Ф.71, Оп.1. – Спр.1434.
7. Волынские губернские ведомости. – 1893. – № 5.
8. Коробочный сбор Волынской губернии и его значение для еврейских школ // Вестник ОПЕ. – 1911. – № 8.
9. Волынь. – 1901. – № 22.
10. Еврейская школа. – 1905. – № 2.
11. День. – 1871. – № 15.
12. Волынь. – 1896. – № 239.
13. Волынь. – 1899. – № 52.
14. Волынь. – 1897. – № 137.
15. Волынь. – 1898. – № 11.
16. Волынь. – 1898. – № 96.
17. Шульковский И. Хедер на Волини // Вестник ОПЕ. – 1912. – № 17.
18. Миллер З. Кореспонденции и разные известия // Еврейская школа. – 1904. – № 11.
19. День. – 1871. – № 16.
20. День. – 1871. – № 17.
21. Недельная хроника Восхода. – 1884. – № 24.
22. ДАЖО. – Ф.396. – Оп.2, Спр.8.

23. Центральний державний історичний архів України. – Ф.442. –
Оп.225. – Спр.77.
Волинськ. – 1899. – № 18.